

POZNÁMKY

SLOVÁCI V RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDE POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY (1914 – 1918)

Mgr. Peter **CHORVÁT**, PhD.

ÚVOD

Skúmanie problematiky vojenskej účasti Slovákov v bojových operáciách prvej svetovej vojny, či už v rakúsko-uhorskej armáde alebo v československých légiách, má v posledných dvoch desaťročiach na Slovensku vzrastajúcu tendenciu. Toto konštatovanie sa pritom týka nielen odbornej, ale i laickej verejnosti. Rozhodne pozitívnymi výsledkami tejto interakcie sú tak nielen rôzne zamerané konferencie, diskusné stretnutia, ale aj internetové stránky alebo nové publikácie. Mimoriadny význam majú aj aktivity zamerané na obnovu vojnových cintorínov z obdobia „Veľkej“ vojny na Slovensku a taktiež ďalšie podujatia konkrétne pripomínajúce, resp. spredmetňujúce toto obdobie.

Ak sa zameriame na slovenskú vojenskú historiografiu do roku 1989 možno konštatovať, že tá v rámci interpretácie tejto problematiky primárne sledovala len niekoľko tematických okruhov. Podrobne sa skúmali najmä otázky ozbrojeného odporu Slovákov proti rakúsko-uhorskej monarchii, ďalej sociálne nepokoje a všeobecne vplyv ruskej októbrovej revolúcie z roku 1917 na situáciu v zázemí podunajskej monarchie. Niektoré historické udalosti boli interpretované tendenčne alebo boli spracované len v minimálnej miere, resp. vôbec nie (význam územia dnešného Slovenska pre vojnové operácie, účasť Slovákov na vojnových operáciách v rámci rakúsko-uhorskej armády alebo naopak v československom zahraničnom vojsku – légiách atď.).

Zmena politického režimu v roku 1989, ktorá priniesla pluralitu názorov aj v historiografii mala rozhodujúci vplyv na to, že sa do centra pozornosti historikov začali dostávať aj niektoré dovtedy tabuizované alebo málo známe témy.

K tejto téme okrem odbornej literatúry existuje obrovské množstvo archívneho materiálu. Ten je archivovaný v archívoch na Slovensku, ale aj v zahraničí. Pre bádateľa je pri jeho štúdiu nevyhnutne nutná znalosť nemeckého a maďarského jazyka, čo súvisí jednak s jazykovou otázkou v rakúsko-uhorskej armáde, a takisto s administratívnym jazykom vo vtedajšom Uhorsku.

Cieľom tohto príspevku je priblížiť základné otázky súvisiace s vojenskou účasťou Slovákov v rakúsko-uhorskej armáde v období prvej svetovej vojny. Z dôvodu limitovaných možností času a priestoru je možné podať len stručnú charakteristiku tohto problému. Prípadnému záujemcovi je odporúčená literatúra uvedená na konci príspevku.

1 SLOVÁCI V RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDE PRED PRVOU SVETOVOU VOJNOU

POZNÁMKY

Na úvod je potrebné uviesť, že podľa sčítania obyvateľstva z roku 1910 žili v Uhorsku približne dva milióny Slovákov. S tým potom priamo súviselo, že slovenskí vojaci tvorili v mnohonárodnostnej rakúsko-uhorskej armáde 3,6 % z jej celkového počtu. Možno v tejto súvislosti informatívne spomenúť, že Čechov bolo 13 %.

Uvedený percentuálny podiel Slovákov sa týka predovšetkým pravidelných kontingentov brancov. Mladí slovenskí muži pochádzajúci z vidieka všeobecne nemali záujem o kariéru dôstojníka v rakúsko-uhorskej armáde, čo bolo podmienené jednak dobrým rodinným zázemím, a takisto ovládaním služobného jazyka (nemčiny, resp. maďarčiny). Vojak z povolania ako osoba tak nestál v radoch slovenského národného hnutia pred prvou svetovou vojnou, nakoľko by mu takéto prejavy mohli v kariére dôstojníka skôr uškodiť. Naopak, povolanie dôstojníka vyžadovalo veľkú mieru aj národnostného prispôsobenia sa a bolo vhodnou cestou ako stratiť povedomie o vlastnom pôvode. Zvlášť keď išlo napríklad o slovenský národ, ktorý v Uhorsku existoval na úrovni národnosti so všetkým, čo toto postavenie prinášalo.

Vzhľadom na jednotlivé zložky mierovej rakúsko-uhorskej armády mali Slováci najpočetnejšie zastúpenie v delostrelectve (6 %), v pechote (5 %) a v rôznych tylových jednotkách (3 – 7 %). Pomerne malé zastúpenie mali v jednotkách jazdecstva (1 %). Ich zastúpenie napríklad v rakúsko-uhorskom vojnovom námorníctve je vzhľadom na celok síce marginálne (okolo 0,1 %), no napriek tomu sú pre slovenskú vojenskú historiografiu zaujímavé aj tieto jednotlivé vojenské osoby.

Z konkrétnych vojenských jednotiek pechoty spoločnej rakúsko-uhorskej armády s najväčším zastúpením Slovákov v roku 1914 treba spomenúť peší pluk 71 s veliteľstvom a sídlom doplnovacieho okresu v Trenčíne. V tomto pluku slúžilo 85 % Slovákov. Ide o vojenskú jednotku, ktorá dodnes symbolizuje nasadenie Slovákov na frontoch prvej svetovej vojny.

Územie dnešného Slovenska patrilo s drobnými odchýlkami do územnej kompetencie dvoch zborov rakúsko-uhorskej armády. Bol to V. zbor v Bratislave a VI. zbor v Košiciach.

V období pred vypuknutím prvej svetovej vojny mali na slovenských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde silný vplyv prejavy antimilitarizmu. Pre vojenskú správu bolo vzhľadom na dopĺňovanie armády varovné aj vystaňovalectvo mužov v brannom veku do cudziny.

Napriek tomu, že rakúsko-uhorská armáda si vo vzťahu k slovenskému obyvateľstvu pred vypuknutím vojny vyslúžila aj niektoré kladné ohlasy (napríklad účasť na likvidovaní živelných katastrof), rozhodujúcim momentom v tejto interakcii bolo vnímanie armády ako najdôležitejšieho potlačovateľského orgánu monarchie.

POZNÁMKY

2 VŠEOBECNÁ MOBILIZÁCIA RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDY

26. júla 1914, necelý mesiac po známom sarajevskom atentáte, boli veliteľstvá jednotlivých jednotiek rakúsko-uhorskej armády informované o vyhlásení čiastočnej mobilizácie proti Srbsku s tým, že jej prvým dňom bude 28. júl 1914. Tieto mobilizačné opatrenia sa pritom predbežne netýkali bratislavského V. ani košického VI. zboru rakúsko-uhorskej armády, ktoré ako už bolo spomenuté boli dopĺňané aj z územia dnešného Slovenska. Situácia sa však v relatívne krátkom čase, vzhľadom na eskaláciu medzinárodného napätia, zmenila.

31. júla 1914 bola vyhlásená všeobecná mobilizácia rakúsko-uhorskej armády proti Rusku a Srbsku. Už nasledujúci deň, 1. augusta 1914, sa tak pri „svojich“ náhradných jednotkách začali hlásiť vo veľkom počte záložníci a majitelia zas privádzali zmobilizované kone. Dostupné ubytovacie kapacity v kasárňach boli pomerne rýchlo vyčerpané, niektoré jednotky bolo preto potrebné presunúť na vidiek. Tento nápor pritom pochopiteľne spôsobil aj viaceré ďalšie improvizované riešenia. Všeobecná mobilizácia znamenala pre vojenskú ale aj civilnú správu obrovské množstvo administratívy. Jednotliví velitelia jednotiek boli okrem toho nútení neraz deklarovat' svoje vlastenectvo a cit k monarchii, a to pri viacerých príležitostiach (fakľové sprievody, opätovné skladanie vojenskej prísahy, oficiálna rozlúčka s predstaviteľmi mesta, župy atď.).

Spomínané udalosti v auguste 1914 ďalej podmienujú nárast prejavov maďarského nacionalizmu a „vlastenectva“ aj v civilnom sektore. Tie boli vo viacerých prípadoch namierené aj proti príslušníkom slovenského národného hnutia. Archívne sú napríklad podložené viaceré prípady, keď boli týmito podozrivým „panslávom“ povybýjané okná, boli zadržaní žandármi alebo obťažovaní davom. Napriek tomu všeobecná mobilizácia rakúsko-uhorskej armády prebehla a vzhľadom na jej slovenskú účasť prebehla bez väčších problémov. Na tom mali podiel najmä silná religiozita vidieka a hlavne oddanosť Slovákov habsburskej dynastii.

Okrem ročníkov 1890 – 1892, ktoré vykonávali v lete roku 1914 prezenčnú vojenskú službu boli do zbrane povolani aj nováčikovia ročníkov 1893, záložníci a náhradní záložníci ročníkov 1882 – 1889 spoločnej armády a takisto rovnaké ročníky oboch vlastibrán (rakúskeho landwehru a uhorského honvédstva). V obciach bola mobilizácia zväčša vyhlásená bubnovaním. Po dramatických scénach lúčenia s príbuznými odchádzali synovia a otcovia k svojim náhradným jednotkám. Ojedinelé prejavy nesúhlasu boli veľmi ľahko zlikvidované. Spokojnosť s priebehom mobilizácie sa odzrkadlila napríklad v súhrnných hláseniach z miest, okresov, žúp atď. Mobilizačný rozkaz postupne „vyhnal“ zo Slovenska na bojiská prvej svetovej vojny okolo 400 000 mužov, teda asi sedminu vtedajšieho obyvateľstva.

3 SLOVÁCI – PRÍSLUŠNÍCI RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDY NA FRONTACH „VEĽKEJ“ VOJNY

POZNÁMKY

Všetky väčšie „slovenské“ jednotky spomínaného V. a VI. zboru, dopĺňané vojakmi z územia dnešného Slovenska boli na začiatku vojny nasadené proti Rusku v rámci 1. a 4. rakúsko-uhorskej armády. Prvé boje prebehli na rozľahlých pláňach rakúskej Haliče (na území dnešného Poľska, resp. Ukrajiny).

Na haličskom fronte boli slovenskí vojaci oboch spomínaných armád vystavení hneď na začiatku vojny tým najťažším skúškam a obetiam. Rakúsko-uhorská armáda tu totiž začala už 23. augusta 1914 ofenzívu s cieľom prekvapiť ešte nesústreďené ruské sily.

Už bitky pri Komarówe a Krašniku na prelome augusta a septembra roku 1914 potvrdili, že Slováci boli v rámci rakúsko-uhorskej armády statoční, schopní a pritom nenároční vojaci. Ich bojové úspechy sa v prvej etape vojny odzrkadľovali nielen v slovenskej, ale dokonca aj v maďarskej a rakúskej tlači. Napríklad časopis Die Neue Zeitung konkrétne uviedol, že „rozhodnutie vo veľkej bitke pri Komarówe priniesli Slováci pod velením starého rytiera generála Boroeviča“. Maďarský časopis Alkotmány zas v roku 1915 konštatoval, že „z roľníckeho stavu pochodiaci slovenský vojak je nepremožiteľný. Smelosťou, prísnu disciplínou a svojou poctivosťou sa Slováci stali elitným vojskom, ktoré sa hodí nielen na útok, ale svojou národnou povahou výborné je aj na obranu“. Periodikum Reichpost v čísle 426 z roku 1914 zas uviedlo: „Chrabrí Slováci na severnom bojišti dokázali, že vedľa zdedený panovnícky dom zmužile umrieť. V nich spojuje sa rasová tvrdosť, ktorá ani pri veľkých stratách sa nekláti, s elánom, ktorý robí útoky našej armády nezadržateľnými. Prešporský 72. pluk, ktorý pozostáva najviac zo Slovákov, dal dôkazy svojho hrdinstva. S ním zároveň vyznamenali sa košické vojská VI. armádneho zboru pod Boroevičom, tiež z väčšej časti Slováci. I vojská V. armádneho zboru pod Puhallom, kde sú väčšinou Slováci, sa skvelo vyznamenali. Honvédske pluky 15. v Trenčíne a 13. v Prešporku je zložený najviac zo Slovákov. Tieto slovenské pluky vyvrátili hrdinskými skutkami všetky lži, ktoré hovorili o ich nespoľahlivosti“.

K problematike nasadenia Slovákov v prvom roku vojny možno konštatovať, že ich rakúske vojenské spravodajstvo hodnotilo ako najspoľahlivejšiu národnosť rakúsko-uhorskej monarchie na fronte. Najmä v prvých rokoch vojny sa preto v slovenských národných a politických kruhoch objavila aj tendencia vyťažiť politický kapitál z uznávaného boja slovenských vojakov na fronte. Konkrétne išlo o to, aby ako odplatu za obetavý boj v prospech vlasti a dynastie Slováci od budapeštianskej vlády dostali isté ústupky v nacionálnej, sociálnej a jazykovej oblasti. Na túto iniciatívu uhorská vláda odpovedala vyhýbavo, resp. s poukázaním na riešenie iných, naliehavejších vecí počas prvej svetovej vojny.

Ak hovoríme o rokoch 1914 – 1915 možno spomenúť, že územie dnešného Slovenska sa práve v tomto období, hoci len na relatívne krátky čas, stalo priamym bo-

POZNÁMKY

jiskom prvej svetovej vojny. Bezprostredné frontové operácie v regióne dnešného severovýchodného Slovenska prebiehali od novembra 1914 do mája 1915.

Po sérii porážok rakúsko-uhorských armád v septembri 1914 sa ruské armády už koncom tohto mesiaca dostali do tesnej blízkosti hraníc historického Uhorska. 29. novembra 1914 prenikla ruská armáda na východné Slovensko a postupne začala vytláčať rakúsko-uhorské jednotky z ich výhodných obranných postavení. 30. novembra 1914 padol do ruských rúk Zborov a 1. decembra 1914 po tvrdých bojoch aj Bardejov. V dôsledku úspešného rakúsko-uhorského protiútoku pri Limanovej však ruská armáda začala už 8. decembra toho roku ustupovať. Opätovne preniknúť na územie východného Slovenska sa jej však podarilo už pomerne skoro 29. decembra 1914. Opäť bol obsadený Zborov a s ním aj ďalšie desiatky obcí Šariša a Zemplína.

V karpatskej zime 1914 – 1915 sa jednotky 1. a 4. armády sústreďovali na vyčerpávajúcu obranu severných hraníc historického Uhorska a na vytlačenie ruských vojsk z karpatských priesmykov. Do karpatského úseku východného frontu prichádzali zo západu stále nové posily, pričom rakúsko-uhorské jednotky tu boli premiešané s nemeckými jednotkami.

Koniec zimy 1914 – 1915 prebehol v znamení ďalších neúspechov rakúsko-uhorskej armády, symbolom ktorých sa stal najmä pád rakúsko-uhorskej pevnosti Przemysl. Až okolo 150 000 vyhladovaných vojakov tejto dobytej pevnosti sa dostalo do ruského zajatia. Medzi zajatcami boli aj viacerí Slováci, ktorí sa neskôr stali príslušníkmi československého zahraničného vojska – légii.

Keď sa v máji 1915 ruské vojská vzdialili z územia dnešného Slovenska, rozplynuli sa aj nádeje (hoci do istej miery idealistické a nereálne), ktoré do nich vkladala slovenská spoločnosť.

Následkom týchto bojov padlo alebo v dôsledku zranení neskôr zomrelo viac ako 37 000 vojakov rakúsko-uhorskej, ruskej a nemeckej armády, ktorí sú pochovaní na 236 vojnových cintorínoch.

Po prielome pri Gorliciach začiatkom mája 1915 nastali pre „slovenské“ jednotky vyčerpávajúce ofenzívne boje, jednak vo viackrát spomínanej Haliči ako aj v Bielorusku. Do roku 1916 bola väčšina jednotiek rakúsko-uhorskej armády s väčším zastúpením Slovákov nasadená na ruskom fronte.

Nakoľko najväčšie „slovenské“ jednotky V. a VI. zboru boli od augusta 1914 nasadené na východnom fronte, nemohli sa zúčastniť bojov na srbskom fronte, kde rakúsko-uhorské vojská zaútočili už 12. augusta 1914. To však neznamená, že Slováci sa v uniformách rakúsko-uhorskej armády nezúčastnili bojov aj na tomto fronte ako v jednotkách spoločnej armády (napríklad peší pluk 6 mal 15,5 % Slovákov a peší pluk 16 približne 8 %) tak aj v niektorých horských delostreleckých a špeciálnych jednotkách.

Keď na jar 1915 vstúpilo Taliansko do vojny, vytvoril sa na hraniciach s Rakúsko-Uhorskom front jednak v Alpách a taktiež na rieke Soča (Isonzo). Rakúsko-uhorské velenie sa vzhľadom na situáciu na východnom fronte rozhodlo zostať voči Taliansku v defenzíve. V tejto situácii sa naopak Taliani rozhodli pre ofenzívnu činnosť, pričom pri voľbe miesta mali v podstate jedinú možnosť – povodie spomínanej rieky Soča. Ústredné mocnosti tu mali v sledovanom čase 14 peších divízií a dve horské brigády (vrátane nemeckého tzv. Alpského zboru). Taliani disponovali 35 pešími divíziami, 4 jazdeckými divíziami a 52 horskými prápormi.

Napriek tomu, že útočiaca talianska armáda mala početnú prevahu, nedosiahla významnejšie úspechy. Dôvodom bola aplikácia poznatkov a skúseností z východného frontu a pomerne dobre pripravená obrana na rakúsko-uhorskej strane. Hoci prvá ofenzíva na Soči Talianom priniesla drobné teritoriálne zisky, hlavný cieľ – dobytie Gorice a Terstu – zostal nedosiahnutý.

V roku 1916 po vypuknutí vojny s Rumunskom boli niektoré rakúsko-uhorské útvary so zastúpením Slovákov prevelené aj na tento front. Od roku 1917 do konca prvej svetovej vojny sa do popredia dostalo ich nasadenie na talianskom fronte. Na margo tejto zaujímavej problematiky možno ešte dodať, že Slováci sa v rámci niektorých útvarov spoločnej armády, uhorskej vlastibrany a ďalších zložiek rakúsko-uhorskej armády dostali aj na západný, či albánsky front, do Palestíny a do niektorých iných „exotických“ oblastí. Napriek tomu, že v predvojnovom období bolo pomerne veľké množstvo Slovákov, ktorí rodnú obec počas svojho života opúšťali len v celkom výnimočných prípadoch, predpokladá sa, že takéto „cestovanie“ im nik nezávidel.

Ak sa vrátíme k talianskemu frontu, Slováci sa na toto bojisko dostávali postupne. Najskôr v niektorých delostreleckých a horských jednotkách, resp. v prápoch poľných strelcov, ktoré však boli nasadené na fronte v Alpách. Na rieke Soča ich markantnejšie zastúpenie priniesol až presun bratislavského 72. pluku a 71. pešieho pluku. Nasadené boli na strednom úseku frontu pri Vrtojbe v zostave 5. rakúsko-uhorskej armády generála Borooviča. V rámci tejto armády bojoval aj 14. pluk poľného delostrelectva z Bratislavy (62 % Slovákov) a 16. pluk poľného delostrelectva z Lučenca (27 % Slovákov). Ich „krst ohňom“ súvisí s 10. talianskou ofenzívou na Soči. „Slovenským“ jednotkám rakúsko-uhorskej armády sa za cenu veľkých strát podarilo odraziť prvý nápor vojsk 3. talianskej armády. Celkovo táto ofenzíva skončila veľmi problematickým talianskym územným ziskom v podobe 2 – 4 km hlbokého pásma, pričom straty na oboch stranách boli opäť pomerne veľké. Talianska armáda stratila približne 150 000 mužov a rakúsko-uhorská približne 130 000 mužov.

V nasledujúcej 11. ofenzíve (19. augusta 1917 – 13. septembra 1917) sa Talianom podarilo vytvoriť si až dvojnásobnú prevahu síl a zatlačiť rakúsko-uhorskú armádu južne a severne od Gorice.

POZNÁMKY

Po týchto dvoch ofenzívach boli rakúsko-uhorské jednotky vyčerpané a do istej miery aj demoralizované. V tejto situácii museli opäť pomôcť Nemci poskytnutím siedmich divízií. Spolu s ôsmimi rakúsko-uhorskými divíziami tak bola vytvorená nová nemecká 14. armáda pod velením generála von Belowa. Jej cieľom bolo prelomiť taliansky front v lokalite Kobarid. Úder, ktorý sa začal 24. októbra 1917 bol veľmi dobre naplánovaný. Smeroval z horského priestoru Bovec a Tolmin do tyla talianskej armády na Soči a spôsobil jej ťažkú porážku hraničiacu s debaklom.

Postup rakúsko-uhorskej armády do talianskeho tyla sa však nečakane zastavil na prírodnej prekážke – rieke Piave. V tomto priestore sa front dočasne stabilizoval až do októbra 1918.

Vo svojej poslednej ofenzíve na talianskom fronte, na spomínanej rieke Piave, nasadila rakúsko-uhorská armáda jednotky s väčším zastúpením Slovákov. Po dĺžke frontu v Taliansku boli vtedy rozmiestnené dve skupiny rakúsko-uhorských armád. Conradova na severe a Borojevičova na východe. Do Conradovej skupiny armád patrili 10. a 11. armáda a Borojevičovu skupinu tvorili 6. armáda a tzv. Sočská armáda. Pomocný útok na Brentu mala viesť 11. armáda. Veleniu tejto armády boli podriadené napríklad prešovský 67. peší pluk, 125. peší pluk a novovytvorený 307. vlastibranecký peší pluk. Všetky tieto útvary boli tvorené aj Slovákami.

Hlavný útok na Piave bol naplánovaný na 15. júna 1918 a mala ho viesť 6. armáda arcikniežaťa Jozefa a predovšetkým Sočská armáda generála Wurma. Aj v Sočskej armáde boli nasadené ďalšie jednotky so zastúpením Slovákov, napríklad trenčiansky 71. peší pluk, bratislavský 72. peší pluk a takisto prápory poľných strelcov č. 11. a 19.

Rakúsko-uhorské velenie verilo v plný úspech operácie. Jej strategickým cieľom mal byť prielom nepriateľského frontu, zničenie nepriateľskej armády, prekročenie rieky Pád, dosiahnutie francúzskych hraníc a prienik do tyla francúzskej armády. Plány rakúsko-uhorskej armády narušili jednak talianska spravodajská služba a takisto počasie (dažde).

Bitka na Piave sa začala 15. júna 1918 o 2. hodine 50. minúte. Pre úspech ofenzívy bol rozhodujúci druhý až štvrtý deň bitky, keď vrcholil boj o predmostie Ponte di Piave. Práve tu bojovali Slováci 71. a 72. pešieho pluku. Tieto pluky patrili k tým jednotkám, ktorým sa podarilo zdolať tri obranné pásma protivníka. Postúpili až k obci Martini, pričom napríklad len 71. peší pluk zajal 1 200 vojakov 3. talianskej armády.

Za osem dní krvavých bojov sa rakúsko-uhorská ofenzíva na Piave úplne vyčerpala. 23. júna vydalo rakúsko-uhorské velenie svojim jednotkám rozkaz stiahnuť sa za riekou do východiskových pozícií. Situácia sa tu znovu stabilizovala až do októbra 1918.

Vzhľadom na taliansky front rakúsko-uhorské velenie postupne zmenšovalo počty svojich jednotiek, pričom na začiatku októbra 1918 tu disponovalo už len 250 000 vojakmi.

Koncom októbra 1918 odmietli na talianskom fronte bojovať viaceré jednotky, aj bojové jednotky doplnované Slováckmi. Rovnako ako v zázemí tak aj na fronte sa začal postupný proces rozpadu rakúsko-uhorskej armády.

Významnú úlohu v tomto procese zohrali aj slovenskí vojaci 27. pešej divízie, ktorá dovtedy bojovala v zostave 11. armády v priestore Asiaga. V tomto priestore dobyli 24. októbra 1918 útočné jednotky francúzskej 24. divízie dôležitý bod rakúsko-uhorskej obrany na vrchu Mont Sisemol. V rovnaký deň v tejto lokalite odmietol nastúpiť do protiútok 25. pluk spoločnej armády z Lučenca s odôvodnením, že už nechcú bojovať za Rakúsko. Jeho vojaci žiadali o návrat domov, pričom sa zabarikádovали vo svojom tábore. Zároveň sa im podarilo vyvolať podobnú odbojnú náladu aj v ďalších jednotkách 27. divízie. Vzbur sa potom preniesla aj na jednotky 38. vlastibraneckej divízie. Keď privolaný arciknieža Jozef večer 25. októbra 1918 osobne zistil skutočný stav vecí, dal veliteľstvu 11. armády rozkaz, aby boli jednotky oboch divízií okamžite vystriedané. Cisárovi pritom oznámil, že „je pravdepodobné, že ostatné jednotky urobia v najbližšej dobe to isté, pričom by jediným radikálnym riešením bolo čo najrýchlejšie uzavrieť prímerie, ak sa armáda nemá rozplynúť v boľševizme“. Vzburým divíziám bolo následne oznámené, že „cisár rozhodol“, že budú preložené do Uhorska. Správa, že sa košická 27. divízia vzbúrila a vynútila si stiahnutie z frontu, sa rozšírila a do 48 hodín vzbury zachvátili celý tirolský front. Rozkladný proces sa postupne rozšíril na celý taliansky front rakúsko-uhorskej armády. Dohodová ofenzíva tak rakúsko-uhorskú armádu na talianskom fronte v priebehu niekoľkých dní úplne rozbila.

Slováci sa po rozpade frontu postupne spolu s ostatnými bývalými príslušníkmi rakúsko-uhorskej armády začali vracieť do svojich domovov. Mnohí z nich sa práve počas tohto návratu útržkovito dozvedali, že 28. októbra 1918 bola v Prahe vyhlásená Československá republika.

4 V NÁHRADNÝCH JEDNOTKÁCH RAKÚSKO-UHORSKEJ BRANNEJ MOCI

Vzhľadom na organizáciu rakúsko-uhorskej armády v zázemí treba uviesť, že v monarchii počas prvej svetovej vojny existovalo 16 vojenských veliteľstiev. Z toho na území Slovenska boli dve veliteľstvá spoločnej armády – v Bratislave a v Košiciach. Vzhľadom na uhorskú vlastibranu boli dve oblastné veliteľstvá dislokované rovnako do Bratislavy a Košíc.

Pokiaľ išlo o dislokáciu náhradných práporov, ktorých hlavnou úlohou bolo dopĺňať poľnú armádu, dochádzalo v priebehu vojny k zmenám v ich sídle. Skoro 60 % náhradných jednotiek rakúsko-uhorskej armády bolo v priebehu vojny redislokovaných. Jedným z dôvodov týchto zmien bolo pomerne časté poverovanie asistenč-

POZNÁMKY

nými úlohami. Rozhodujúce boli však najmä nacionálne dôvody. Napriek opatrnosti v tejto dislokačnej politike sa velenie rakúsko-uhorskej armády nevyvarovalo rôznych protichodných výsledkov. Nielen na územie Slovenska, ale i do iných oblastí v Uhorsku obývaných Slovákami (napríklad v Békešskej Čabe) sa dostali napríklad českí vojaci.

V porovnaní s predvojnovým stavom boli z územia dnešného Slovenska redislované viaceré náhradné jednotky. Bol to napríklad náhradný prápor 12. pešieho pluku, ktorý bol presunutý z Komárna do Zrenjaninu vo Vojvodine, 19. prápor poľných strelcov bol redislovaný z Košíc do Užice alebo náhradný prápor pluku 67 bol presunutý z Prešova do Užhorodu (odkiaľ sa ešte v prvej polovici roku 1918 vrátil späť). Náhradný prápor trenčianskeho 71. pešieho pluku spoločnej armády bol najskôr premiestnený z Trenčína do sedmohradského Szászvárosa (dnes Orastie), neskôr do Kragujevacu v okupovanom Srbsku a napokon po vzbure do sedmohradskej Bystrice.

Na začiatku vojny v auguste 1914 boli poľné pluky, ktoré odišli na front dopĺňané pochodovými práporami, ktoré absolvovali skrátený výcvik v náhradných jednotkách. Už v priebehu ich výcviku boli vydané ďalšie pokyny na vytváranie nových pochodových práporov. Počas celej prvej svetovej vojny bola rakúsko-uhorská armáda priamo na fronte dopĺňaná formou pochodových práporov. Posledné pochodové prápory, označované rímskymi číslami, odišli na front v polovici septembra 1918. V porovnaní s rokom 1914 však pre rakúsko-uhorskú armádu kvantitatívne neznamenali rovnaký prínos.

5 VZBURY SLOVÁKOV V RAKÚSKO-UHORSKEJ ARMÁDE

Už bolo spomenuté, že najmä v prvých dvoch rokoch trvania prvej svetovej vojny nasadenie Slovákov na jej frontoch bolo jednotlivými veliteľstvami rakúsko-uhorskej armády hodnotené prevažne pozitívne. V záverečnej fáze v rokoch 1917 – 1918 bola situácia už do istej miery odlišná. Na to malo vplyv najmä rapídne zhoršovanie zásobovania armády, vyčerpávajúce bojové operácie, zlá hospodárska situácia, ale aj niektoré politické momenty. Ďalším veľmi dôležitým faktorom, ktorý mal vplyv na vznik revolt bol návrat bývalých rakúsko-uhorských zajatcov z Ruska na základe podmienok mieru uzavretého v Brest – Litovsku. Do konca júna 1918 sa z takmer jeden a pol milióna rakúsko-uhorských vojakov zajatých na ruskom fronte vrátilo okolo 517 000 tisíc. Medzi nimi bolo aj okolo 70 000 Čechov a Slovákov. Rakúsko-uhorské velenie malo s týmito navrátilcami nemalé problémy. Na jednej strane velenie počítalo s ich opätovným nasadením na fronte, na strane druhej sa obávalo prílevu revolučných ideí a takisto nákazlivých chorôb (najmä moru). Potreby armády však diktovali opätovné nasadenie týchto bývalých zajatcov na frontoch. A tu vznikali vhodné predpoklady pre napätie, ktoré vo viacerých prípadoch vyústilo do vzbúr.

Modelovým príkladom ohľadom vzbúr rakúsko-uhorskej armády je už spomínaný trenčiansky 71. peší pluk. V roku 1914 sa vyznamenal v bojoch pri Krašniku, Polichne a pred Lublinom, čo veľmi pozitívne hodnotil aj jeho vtedajší veliteľ plukov-

ník Zikmund Prey. Večer 2. júna 1918 došlo ku vzbure náhradného práporu tohto pluku v srbskom Kragujevací. Dôvody tejto vzbury boli rôzne. Jednak to bol návrat vojakov z ruského zajatia na jar 1918 predchnutých revolučnými ideami, ktorí boli zaradení do náhradného práporu. Ďalej to bola zlá zásobovacia situácia v náhradnom prápore, národnostná polarita medzi dôstojníkmi a mužstvom, tvrdosť výcviku s perspektívou nasadenia na fronte atď. Vzburá prebehla živelne vo večerných hodinách, pričom je zaujímavé, že sa do nej miestne civilné srbské obyvateľstvo nezapojilo. Vedenia vzbury sa postupne ujímali navrátilci, šikovateľ Viktor Kolibík, čatár Ján Hudec, slobodník Pavol Kleniar, vojak Dionýz Jesenský a ďalší.

Problémom vzbury bolo, že vzbúrenci nenašli v kasárňach dostatok streliva a nedokázali využiť moment prekvapenia. Nepodarilo sa im na svoju stranu získať vojakov iných národností náhradného práporu, čo umožnilo jeho veliteľovi podplukovníkovi Marxovi realizovať rozhodné protiopatrenia. Podarilo sa mu napríklad zabrániť, aby sa vzbúrenci zmocnili zásob streliva a guľometov v sklade, ktorý bol mimo kasární. Izoloval povstalecké centrum v kasárňach od vzbúrencov v meste a potom zaútočil na kasárne. Napriek obrovskej palebnej prevahe sa povstalci postavili na aktívny odpor. Paľba diel a ťažkých guľometov nútila vzbúrencov, aby sa kryli v kasárenských budovách a v ich najbližšom okolí. Strelbou z pušiek a hádzaním ručných granátov však dlho znemožňovali útočníkom priblížiť sa k týmto objektom. Pre absolútny nedostatok streliva (v kasárenských skladoch boli prevažne cvičné náboje) ich odpor v posledných nočných hodinách evidentne slabol a ráno 3. júna 1918 krátko pred piatou hodinou útočiace jednotky vnikli do kasární. Asi 50 povstalcov utieklo, no postupne ich pochytili. Bilancia tvrdého odporu slovenských povstalcov bola krvavá. V boji padli piati vzbúrenci, traja boli ťažko ranení. Na základe stanného súdu bolo 44 účastníkov tejto vojenskej vzbury popravených dňa 8. júna 1918 v Kragujevací na miestnej vojenskej strelnici.

K ďalším vzburám menšieho rozsahu, na ktorých sa zúčastnili Slováci došlo v tomto roku však aj pri niektorých iných jednotkách. Už koncom apríla 1918 sa napríklad vzbúрили navrátilci náhradného práporu 12. pešieho pluku v mestečku Zrenjanin (vo Vojvodine). Dôvodom bola najmä zlá strava mužstva a nedostatok hodnotných výstrojných súčiastok. Vzbúrencov sa podarilo „upokojiť“ až potom, keď boli na nich namierené zbrane guľometnej stotiny.

Ďalšia podobná vzburá sa odohrala 21. – 23. mája 1918 v rámci náhradného práporu 15. vlastibraneckého pešieho pluku v Trenčíne. Aj za touto revoltou stáli navrátilci z ruského zajatia. Navrátilci v rezolúcii žiadali lepšie zaobchádzanie zo strany dôstojníkov, kvalitnejšiu stravu, lepšie rovnošaty a prepustenie svojich druhov z väzenia. Taktizovaním a sľubmi sa veleniu náhradného práporu podarilo vzbúrencov v Trenčíne upokojiť.

O niekoľko dní neskôr sa vzbúрили slovenskí i maďarskí príslušníci náhradnej stotiny 29. práporu poľných strelcov z Lučenca. Išlo zväčša o roľníkov pochádzajúcich z Gemersko-malohontskej župy. 28. mája mali vojaci náhradnej stotiny nastúpiť na ranný rozkaz, no odmietli jeho vykonanie. Zástupcovia vojakov nadriadenému

POZNÁMKY

tlmočili požiadavky na zlepšenie stravy a povolenie pohybovať sa po dennom zamestnaní až do večierky v okruhu svojich rodín. Prítomný inšpekčný dôstojník medzitým vyhlásil pohotovosť 1. a 2. pochodovej stotine, pričom pod hrozbou použitia zbraní zlomil ich odpor.

Rozhodne dramatickejší priebeh mala vzburá slovenských navrátilcov náhradného práporu 72. pešieho pluku, ktorá sa odohrala 5. júna 1918 v Bratislave. K vzburé došlo na nádvorí Vodných kasární, kde sa zhromaždilo viac ako 300 navrátilcov, ktorí sa vrátili z dovolenky. Išlo výhradne o Slovákov. Nastupujúci navrátilci boli bez zbraní a mali ich práve vystrojiť. Keď vyhlásili nástup, vojaci sa vzbúrili s výkrikmi „My chceme dovolenku, a nie nástup!“ Avšak službukonajúci rotmajster trval na vykonaní rozkazu a pristúpil k najbližšie stojacemu navrátilcovi, aby ho určil na raport. Vtedy sa navrátilci s mohutným „Hurá“ vrhli na rotmajstra a zbili ho. Veliteľa stotiny tiež privítali vyhrážkami, no ten ihneď vyhlásil poplach, dal nastúpiť maďarské a nemecké čaty práporu a postaviť dvadsaťčlenný poddôstojnícky oddiel. S jeho pomocou sa podarilo vzbúrencov izolovať, ich odpor zlomiť a vodcov uväzniť. Na základe stanného práva boli hlavní organizátori vzbury Martin Jursa a Ján Škapík 10. júna 1918 popravení na Bratislavskom hrade.

Úplne na záver prvej svetovej vojny došlo k obdobne tragickým udalostiam aj v Prešove. Viacerí vojaci náhradného práporu 67. pešieho pluku po tom, čo sa 31. októbra 1918 dozvedeli o konci vojny, vyrabovali obchody na Hlavnej ulici. Na základe stanného práva boli 40 vojaci a dvaja civilní občania popravení priamo pri stene katolíckeho kostola na Hlavnej ulici.

Tieto tragické udalosti z 31. októbra na 1. novembra 1918 v Prešove, ktoré vošli do povedomia ako prešovská vzburá, už priamo súviseli s prevratovými udalosťami na Slovensku. Svojim charakterom mali bližšie k živelným revoltám civilného obyvateľstva než k vzburám navrátilcov z ruského zajatia.

Osobitnou kapitolou v rámci odporu proti rakúsko-uhorskej brannej moci boli dezertéri, ktorí sa skrývali na rôznych miestach v obciach i na vidieku. Už začiatkom roku 1918 sa organizovali raziť dezertérov a osoby vyhýbajúce sa vojenskej službe. Minister vlastibrany inštruoval podriadené veliteľstvá, aby tieto akcie koordinovali s veliteľstvami spoločnej armády. Len v Bratislave v druhej polovici marca 1918 zadržali vyše 600 zbehov. Podľa niektorých údajov najväčším strediskom týchto tzv. zelených kádrov na území dnešného Slovenska boli lesy v okolí Bratislavy. V tomto priestore sa koncom vojny zhromaždilo až okolo 4 000 dezertérov.

Ak do septembra 1918 boli v denných rozkazoch náhradných útvaroch pravidelne uvádzané mená vojenských osôb, ktoré svojvoľne opustili vojenskú posádku, od októbra 1918 vojenské orgány na túto aktivitu v podstate rezignovali. Dezercie v rámci náhradných jednotiek vtedy nadobudli už masový charakter. Aj to bolo dôvodom, prečo niektoré vojenské posádky na území dnešného Slovenska prestali existovať už koncom septembra 1918. Fenomén dezertérstva inak našiel uplatnenie aj v slovenskej krásnej literatúre po prvej svetovej vojne.

6 ZÁVER

POZNÁMKY

11. novembra 1918 v železničnom vagóne v Compiègne podpísalo Nemecko bezpodmienečnú kapituláciu. Prvá svetová vojna, ktorej sa zúčastnilo 1,5 miliardy obyvateľstva sa skončila.

Z územia dnešného Slovenska bolo do rakúsko-uhorskej armády zmobilizovaných približne 400 000 vojakov. Ohľadom strát sa uvádza, že ich padlo okolo 69 000 a vyše 61 000 bolo trvale zmrazených. Ďalšie tisíce zostali nezvestných, pričom z právneho hľadiska sa ich osud riešil do konca dvadsiatych rokov 20. storočia, keď boli úradne vyhlásení za mŕtvych.

Vzhľadom na vojenské dejiny Slovenska predstavuje prvá svetová vojna zaujímavý, ale napriek tomu stále málo známy fenomén. Pomerne málo informácií máme napríklad o živote vojakov na fronte, o fungovaní podnikov dôležitých pre zbrojnú výrobu, o kolapse rakúsko-uhorskej armády v zázemí a takisto o posledných týždňoch fungovania rakúsko-uhorskej vojenskej a civilnej správy už po vyhlásení Československej republiky v roku 1918.

Slováci v rokoch 1914 – 1918 obliekali rovnošatu rakúsko-uhorskej armády, v menšej miere i československých légii. V rámci rakúsko-uhorskej armády bojovali najmä v prvých rokoch „Veľkej“ vojny statočne a s obdivuhodným elánom. V jej závere sa aj v prípade slovenskej účasti prejavila vyčerpanosť reprezentovaná vojenskými vzburami a odmietaním poslušnosti. Tí slovenskí vojaci, ktorí v priebehu vojny narukovali do rakúsko-uhorskej armády a prežili frontové nasadenie sa po skončení vojny vracali do Československej republiky. Pre tých, ktorí sa nestali príslušníkmi légii ostávala aspoň drobná útecha, že vojnu prežili.

Už bolo spomenuté, že najmä v prvých dvoch rokoch trvania prvej svetovej vojny bolo nasadenie Slovákov na jej frontoch hodnotené prevažne pozitívne. V záverečnej fáze v rokoch 1917 – 1918 bola situácia do istej miery odlišná, čo sa dotýkalo aj iných národností slúžiacich v rakúsko-uhorskej armáde. Na to malo vplyv najmä rapídne zhoršovanie zásobovania armády, vyčerpávajúce bojové operácie, zlá hospodárska situácia a taktiež ďalšie momenty.

Záverom možno ešte skonštatovať, že v dôsledku zmien na konci prvej svetovej vojny a rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie sa prvýkrát objavil aj termín geografický a politický pojem Slovensko, ktorý dovtedy neexistoval. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím sa v konštituovanej Československej republike zároveň diametrálne k lepšiemu zmenili podmienky existencie slovenského národa.

Takto na základe samourčovacieho práva začal de iure existovať samostatný československý štát, v ktorom Slováci našli záchranu pred hrozbou straty národnej existencie.

POZNÁMKY

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

FUČÍK, J.: *Piava 1918*. 2. vyd. Praha : Havran, 2013. 304 s. ISBN 978-80-87341-13-1.

HRONSKÝ, M.: *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci*. 1. vyd. Martin : Osveta, 1982. 184 s.

HRONSKÝ, M. - KRIVÁ, A. - ČAPLOVIČ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska : IV. zväzok 1914 – 1939*. Bratislava : MO SR, 1996. ISBN 80-88842-05-0.

JUNG, P.: *Rakousko-uherská armáda za první světové války*. 1. vyd. Praha : Computer Press, 2007. 103 s. ISBN 978-80-251-1520-6.

KORBA, M.: Bojové operácie v okolí Humenného a Medzilaboriec. In: DROBŇÁK, M. - KORBA, M. - TURIK, R.: *Mementá prvej svetovej vojny, Diel I. : Cintoníny v okresoch Humenné a Medzilaborce*. Humenné : Redos, 2008. 104 s. ISBN 978-80-969233-8-0.

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XI b – Slováci v prvej svetovej vojne 1914 – 1918. 1. vyd. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2010. 359 s. ISBN 978-80-8119-027-8.

KOVÁČ, D., et al.: *Slovensko v 20. storočí, druhý zväzok : Prvá svetová vojna 1914 – 1918*. Bratislava : Veda, 2008. 323 s. ISBN 978-80-224-1014-4.

KOVÁČ, D., et al.: *Slovensko v 20. storočí, prvý zväzok : Na začiatku storočia 1901 – 1914*. 1. vyd. Bratislava : Veda 2004. 292 s. ISBN 80-224-0776-3.

SEGEŠ, V., et al.: *Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom*. Bratislava : MO SR, 2013. 407 s. ISBN 978-80-89523-18-4.

TÉMY NA VEDENIE ZÁVEREČNEJ DISKUSIE

1. Charakterizujte percentuálne zastúpenie Slovákov v rakúsko-uhorskej armáde pred 1. svetovou vojnou.
2. Zhodnoťte účasť Slovákov na frontoch prvej svetovej vojny v rakúsko-uhorskej armáde.
3. Charakterizujte vojnové udalosti 1914 – 1915 s dôrazom na územie dnešného Slovenska.
4. Uvedte dôvody a priebeh vzbury v Kragujevci.
5. Uvedte ďalšie vzbury slovenských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny.